

aztán az 1848-as bécsi forradalom idején újra találkozhatnak. Kapper is Bécsben végzett orvos, de ő az egyetlen közülük, aki élete végéig hivatásként gyakorolta is szakmáját. Ő is résztvevője volt a bécsi forradalomnak, majd utazásai végeztével, melyek többek között Dél-Magyarországot is érintették, 1854-ben visszatért Csehországba, feleségül vette Moritz Hartmann testvérét Annát, majd csehországi kisvárosokban, élete végén pedig Prágában praktizált és a publikálást csak mellesleg üzte. A magyar téma egyetlen művében „Die serbische Bewegung in Südungarn. Ein Beitrag zur Geschichte der ungarischen Revolution” (Berlin: Duncker, 1851) szerepel. Míg Frankl és Hartmannt liberális ’48-as nézeteikkel politikailag és költőileg túlhaladottnak lehet a század végére minősíteni, Kestenberg-Gladstein szerint az első csehszlovák köztársaság idején (1918–1938) Kappert a csehországi judaizmus atyjának tekintették és olvasott írónak számított. Kapper politikailag, művészileg, de főleg társadalmilag mindig cseh körökben mozgott. Bár kimondottan német neveltetésben részesült, első verseskötete mégis cseh költeményeket tartalmazott. Témái között szerepelnek identitásproblémái és a magány. Míg Frankl, Hartmann és Kompert mindig a német nyelvűséget részesítette előnyben, Kapper, aki öntudatos zsidó volt ugyan, de cseh állampolgárnak tartotta magát, fordított is cseh nyelvre. Ők négyen életük során végig levelezésben álltak egymással és figyelemmel kísérték egymás alkotásait. Bár Kappert ismerték a magyarországi német sajtó munkatársai, már csak Franklhoz fűződő kapcsolataik révén is, de publikációival sem az általam ismert hazai német nyelvű lapokban, sem a szakirodalomban nem találkoztam.

A szerzőnő egyáltalán nem foglalkozik Isidor Hellerrel (Jungbunzlau, Mladá Bolesláv/Csehország, 1816 – Arco, Olaszország, 1876), aki író, újságíró és szerkesztő volt, 1846-ban lett a *Der Ungar* főmunkatársa, főképp novellákat és útleírásokat publikált a lapban. 1848-ban kiadta a *Morgenröthe* című lapot, majd elhagyta Magyarországot.

Rajta kívül nem említi Julius Seidlitz (tkp. Ignaz Jeitteles, Prága, 1814 – Bécs, 1857), prá-

gai születésű bécsi író és újságíró sem, aki kikeresztelkedése után Seidlitz néven publikált. 1848-ban a bécsi *Presse*, majd később a *Wiener Stadt- und Vorstadt-Zeitung* (1855) szerkesztője volt, egész életében az osztrák cenzúra elől menekült, így került Szászországba, majd telepedett le Pesten, ahol ő vezette az *Ungar* tárca és kritikái rovatát és írt érzelmes, romantikus színezetű társadalmi novellákat is.

Kestenberg-Gladstein úgy összegzi műve végén a zsidó Vormärz íróinak jelentőségét, hogy az ő, 48 előtt napvilágot látott műveikben is megjelenő romantikus vonásokat felmutató liberalizmus a század második felében is folytatódott, amikor már általános gazdasági fellendülést értek meg a zsidók, a régi csehországi zsidó közösségek lassan megszűntek, a nagyobb, főleg iparral rendelkező városokban alakultak újabb zsidó városrészek, negyedek, ahol már a vallási szokások is liberalizálódtak. Nagyon hasznos és fontos munka ez a több évtizedes kutatáson alapuló kötet, amely segít a Nyugat- és Közép-európai zsidóság újkori történetét ezeknek a mára feledésbe merült szerzőknek a bemutatásán keresztül feleleveníteni, ugyanakkor rendkívül sok adalékot szolgáltat a korszak a német nyelvű irodalom- és sajtótörténetéhez is. Azt, hogy ezeknek az íróknak sikerült a gettóból kikerülniük, bizonyítja, hogy írói munkásságuk a német nyelvű irodalom részévé vált.

RÓZSA MÁRIA

Pesti Brigitta, Dedikáció és mecenatúra Magyarországon a 17. század első felében, Budapest–Eger, Kossuth Kiadó–Eszterházy Károly Főiskola, 2013 (Kulturális örökség), 493 p., ill.

Mindig nagy érdeklődéssel veszek a kezembe olyan művet, amely a *Régi Magyarországi Nyomtatványok* retrospektív nemzeti bibliográfiája alapján készült. Pesti Brigitta könyve is ilyen, hiszen szerzője az *RMNy* II. és III. kötetének anyagából indult ki, amikor a 17. század első hatodfél évtizedében nyomtatásban megjelent magyar nyelvű munkák dedikációinak feldolgozására vállalkozott. Ezeket elemzi retorikai és irodalomszociológiai szempontból, majd

pedig a dedikációk címzettjeinek rendszerezésével mutatja be a kor magyar nyelvű irodalmának támogatási rendszerét. Innen a könyv címe: *Dedikáció és mecenatúra*.

Témaválasztását csak üdvözölni lehet, hiszen átfogó monográfia a paratextusokról és azokon belül erről a műfajról még nem született Magyarországon. Érintőlegesen írt róluk pl. Máté Károly (*A könyv morfológiája. Tanulmány a XVI–XVII. századi magyar irodalom történetéhez*, Budapest, 1930), vagy a könyvtörténet jeles művelője, Gulyás Pál (*A könyvkiadás Magyarországon a XVI–XVII. században (1527–1773) = Magyar Könyvszemle*, 1944, 100–133), és születtek olyan résztanulmányok, mint Hargittay Emilé *Péter előszavairól és könyvajánlásairól* (= *Religió, retorika, nemzettudat régi irodalmunkban*, szerk. Bitskey István, Oláh Szabolcs, Debrecen, 2004, 374–383) stb. Azt mondhatnánk, hogy a paratextusok, amelyeket a könyvben alap-szakirodalomként idézett Gérard Genette „szövegküszöbként” (seuils) definiált, ingerküszöb alatt maradtak a hazai kutatók számára. De valljuk meg őszintén, nem csak a kutatók számára, hiszen a könyvek prae- és postlimináriáit – hogy a könyvtörténetből megszokottabb terminusokat is használjuk – vagyis ajánlást, előszót, utószót a modern könyvek esetén sem nagyon olvas az ember, hanem inkább csak átlapoz. Csokonai Vitéz Mihály ezt szemléletesebben így fogalmazta meg a *Dorottya* bevezetésében: „Közönséges dolog az authoroknál előljáró beszédet írni, de még közönségesebb az olvasóknál azt soha el nem olvasni.”

Pesti Brigitta szerencsére nem így tett, hanem kigyűjtött, elolvasott és több szempontból is feldolgozott 269, a megjelölt időkorban a történelmi Magyarországon és külföldön magyar nyelven megjelent nyomtatványhoz készült ajánlólevelet és néhány ajánló előbeszédet, Geleji Katona Istvántól véve kölcsön a terminust, azaz olyan írásokat, amelyekben az ajánlások és előszavak jellegzetességei keverednek. Kiindulásként könyve elején a nemzetközi irodalomelméleti kutatás paratextusokra vonatkozó eredményeit ismerteti, hangsúlyosan figyelve módszertani és terminológiai kérdésfelvetésekre. Tulajdonképpen az általa bemutatott külföldi szakirodal-

mat tekintve elmondhatjuk, hogy igazán összefoglaló, jelentős monográfia más nemzetek esetében is eléggé későre született meg, és most már Pesti Brigittának köszönhetően nem olyan óriási a lemaradásunk más nemzetekhez képest.

A szakirodalmi áttekintés után a témához közelítve tárgyalja a barokk kiadványok dedikációit, amelyek főleg azzal a céllal készültek, hogy a szerző a megszólított patrónustól megszerezze a könyv kinyomtatásához szükséges anyagi támogatást, illetve ha azt már előzőleg megkapta, azt reprezentálja.

Valójában ez a fejezet is – mint általában az egész könyv – mind időben, mind térben túlmutat a hazai barokk nyomtatványokon. És jól is van ez így, hiszen érdekes áttekintést olvashatunk pl. a dedikációs gyakorlat kialakulásáról Hésziodosztól kezdődően, a római klasszikusok ajánlásain át egészen Kazinczy Ferencig. Különösen érdekes a dedikáció különböző formáinak hazai előfordulásait számba venni. Az ’ajánlólevél’ formát igen sokan választották. Magyar nyelvű ’dedikációs lap’-ot már nehéz volt találni. Így nevezi Pesti azt a formulát, amelyen csupán az ajánlás címzettjének neve és rangja, áldáskérés és aláírás szerepel. Erre a jelenségre Fischer János kassai könyvnyomtató 1612-re szóló kalendáriumát hozza egyedüli példának a könyv. Valóban ez a gyakorlat később fog elterjedni latin nyelvű nyomtatványaink bizonyos műfajcsoportjában: ezt az *RMNy* ’szöveg nélküli ajánlás’-nak nevezi. Az *RMNy* III. kötetében öt ilyen található. Johann Heinrich Alsted elnöklétével lefolytatott református teológiai vizsgája tétéleit ajánlotta ilyen formában egy lengyel hallgató lengyel támogatóinak, Geleji Katona Istvánnak és Alstednek 1638-ban Gyulafehérvárott (*RMNy* 1718). 1640-ben Trencsénben logikai vizsgatételek „B” variánsa jelent meg szöveg nélküli ajánlással (*RMNy* 1856). Ismeretes ilyen dedikációval két evangélikus vitairat Horváth Andrásról (*RMNy* 2440, *RMNy* 2441) és végül ugyancsak szöveg nélküli ajánlással jelent meg Lőcsén 1654-ben Matthias Zimmermann prédikációja *Deo, magistratui, civibus populoque* címezve (*RMNy* 2539).

57 szöveg nélküli ajánlást számoltam össze viszont már az *RMNy* IV. kötetében, azaz

az 1656 és 1670 között megjelent nyomtatványok között. Ezek mind teológiai vagy filozófiai – természetesen latin nyelvű – vizsgátelek fautorainak, mecénásainak szólnak. Vannak közöttük variáns példányok, amelyek más-más személyt vagy testületet szólítanak meg, de egyikük sem szöveges. Brassói, eperjesi, lőcsei, nagyszombati, pataki, trencsényi, váradi nyomtatványok, amelyek a helyi iskolákban tartott vizsgákhoz kapcsolódnak. Általában a címlap hátára nyomtatták a dedikációkat, külföldi egyetemi nyomtatványok példáját követve.

A könyvajánlások további formai variánsát, a 'dedikációs illusztráció'-t, amely magát a könyv felajánlásának aktusát ábrázolja is, főleg a kéziratos korban lehet sokat találni. Nyomatott könyvben egyetlen magyar vonatkozású metszetet mutat be Pesti Brigitta, amely egyben könyve címlapját is díszíti. Ez a Pozsonyban született jezsuita Zacharias Trinkellius *Divinatorium viae et vitae aeternae* című, 1663-ban Bécsben kiadott, Lippay György esztergomi érseknek ajánlott munkájából való. Pesti nem nevezi meg az illusztráció metszójét, de Szabó Károlytól tudni lehet, hogy Johann Daniel Ther Portten metszette Nagyszombatban (*RMK III 2201*: «Joh. Dan. de Portten. sculp. Tyrn.»).

Hasonlót az *RMNy IV*. köteté is tartalmaz (*RMNy 2862*). Michael Mihotsa erdélyi nemes Barcsay Ákos fejedelem költségén tanult Nagyszombatban, és filozófiai téziseit rézmetszetes díszcímlappal jelentette meg 1659-ben Nagyszombatban. E lap tetején közepesen a Nap látható diadalszekéren. Alatta felhőkön fejedelmi pár ül. A metszet alsó felében közepesen egy férfialak látható, aki jobb kezében könyvet emel a fejedelmi pár felé, baljával címerre támaszkodik. A metszetet a legalul olvasható feliratok szerint *Jacobus Roß* rajzolta (*delin.*), és *Joa. Daniel de Portten sculpsit, Tyrn.* vagyis ugyanaz az 1658 és 1671 között Nagyszombatban működött Johann Daniel Ther Portten németalföldi rézmetsző, aki a Pesti Brigitta által idézett Trinkellius mű dedikációs illusztrációját.

A németalföldi mester egyszerre dolgozott Nagyszombat székhellyel bécsi és nagyszombati megrendelője számára. Csak meg kellett tudni fizetni a munkáját. Lippay György eszter-

gomi érsek vagy Barcsay Ákos erdélyi fejedelem patronáltjának erre lehetősége volt!

A következő nagy fejezet a dedikációk retorikai sajátosságairól szól. Minthogy ezek a szövegek levélformában íródtak, ezért Pesti Brigitta a levél retorikájával kapcsolatos kérdések tisztázásával kezdi mondandóját. Megállapítja, hogy „Magyarországon a 18. század végéig sem a levél retorikájával kapcsolatos irodalom, sem levelezési útmutató vagy levélgyűjtemény nem jelent meg.” Ő magyar nyelvű irodalomra gondol, hiszen – miként végig is vezeti – valóban az első magyar nyelvű levélretorika 1793-ban jelent meg Pesten Mészáros Ignácól.

De latin nyelvű levélgyűjtemény, amelyet az itthoni iskolákban tankönyv gyanánt használtak, több is akad hazai nyomtatványaink között is. Mégpedig ugyanolyanok, mint amelyekből a különböző funkciójú levelek megszerkesztésének a mikéntjét az európai humanista iskolákban elsajátították. Így jelent meg 1581-ben Kolozsvárott Cicero episztoláinak Johann Sturm strassburgi iskolamester oktatási célra összeállított válogatása (*RMNy 488*). A vizsgált korszakban, a 17. század közepén Gyulafehérváron az ottani tanulók számára olyan Cicero levélgyűjteményt adtak ki (*RMNy 2367*), amelynek eredetije a holland és fríz iskolák számára Leidenben jelent meg 1626-ban. Pár évvel később szinte változatlan formában négyszer is kiadták ugyancsak tankönyvként Cicero leveleit (Lőcse 1656, *RMNy 2646*; Várad 1656, *RMNy 2674*; Trencsén 1658, *RMNy 2803*; Lőcse 1664, *RMNy 3160*). Ezek a tankönyveken iskoláztak korabeli hazai szerzőink. A peregrinusok pedig még külföldön tökéletesíthették retorikai tudásukat.

A retorikátörténeti kutatások és azokon belül az utóbbi évtizedekben a toposzkutatás is igen nagy közkedveltségnek örvend. Pesti Brigitta is elvégezte a dedikációk retorikai elemzését: részletesen bemutatta az ajánlólevelek szerkezeti felépítésének általános jellemzőit és kigyűjtötte, majd rendszerezte az ajánlólevelekben előforduló toposzokat. Ezeket a következő csoportosításban tárgyalja: szerénységi formulák, exordium toposz, dicstoposzok. Ez utóbbi csoporton belül elkülöníti a személyes, a vallással

kapcsolatos és a mecénási szereppel összefüggő közhelyeket. A könyv főrészében olvasható idézeteken túl a *Mellékletben* található példatár bővebb válogatást ad közre, lényegében megtartva az ismertett csoportosítást. Pesti nagyon helyesen mai helyesírásban, de az eredeti szöveghez híven írta át a régi magyar szövegrészleteket.

A főrész utolsó nagy egysége a magyar irodalom támogatási rendszerét mutatja be az ajánlólevelek segítségével 1601 és 1655 között. Itt kapunk képet a patrónusokról, a támogatás formáiról, a támogatott művek műfaji sajátosságairól – egyszerűen arról, hogy az adott korszakban ki kit és miért patronált. A *Mellékletben* ehhez a fejezethez táblázatos áttekintést is talál az olvasó, amely a főszöveg kategorizálását követve közli az ajánlások címzettjeit és az általuk támogatott művek *RMNy* számát. Sajnos külföldi patrónusokról – így a Szenci Molnár Albertet támogató és a főszövegben – igaz nem ebben a fejezetben – továbbá a toposzgyűjteményben is említett Móríc hesseni fejedelem és IV. Pfalzi Frigyes nem szerepel a *Világi patronátus – egyéni patrónusok* kategórián belül nagyon helyesen külön tárgyalta *Fejedelmek* alfejezetben.

Pesti Brigitta statisztikai adatokkal és ami még ennél is fontosabb, jól kiválasztott, találó szöveganyaggal reprezentált kutatási eredményeit itt nincs mód ismertetni. Egészen biztos vagyok abban, hogy a régi magyar művelődéstörténettel foglalkozó kutatók nagy haszonnal fogják használni. Reméljük, hogy hamarosan lesz folytatása is. A további kutatómunkát elsősorban a most megjelent rendkívül informatív, jól dokumentált könyv szerzőjétől várjuk, de bízom abban, hogy lesznek hasonlóan magas színvonalon és eredményesen működő követői is. Jó lenne időben visszafelé is kiterjeszteni a vizsgálódásokat a 16. századra, illetve előre felé a 18. század végéig. Továbbá, miként azt a szöveg nélküli ajánlások számának növekedése is bizonyítja egyes műfajokban, nem lehet a latin, a német, sőt a biblikus cseh nyelvű ajánlólevelek hasonlóan részletes irodalomszociológiai és retorikai elemzése nélkül általános képet kialakítanunk a magyarországi ajánlólevelek retorikájáról. Különösen a latin nyelvűek elemzését tartom nagyon fontosnak, hiszen

azon növekedett fel a nemzeti nyelvű. Érdekes lenne azonos szerzőnek latinul és nemzeti nyelven írott szövegeit ebben a műfajban összevetni. Vajon azonos módon szerkeszti a különböző nyelvű szövegeket? Milyen toposzokat használ? – és a kérdéseket még lehetne szaporítani.

Az ajánlólevelek mellett a jövő kutatóinak az előszavakkal vagy a könyv végére került paratextusokkal is foglalkozniuk kellene. Példaképpen legyen szabad újra Szenci Molnár Albertre utalnom. Kálvin-fordításának utolsó lapján jegyezte fel azoknak nevét, akiknek „Isten után kegyelmes és atyafiúi szeretetből nyújtott segedelmekkel vihette véghez ez ilyen munkát” (*Szenci Molnár Albert költői művei*, sajtó alá rend. Stoll Béla, Budapest, 1971 [Régi Magyar Költők Tára, XVII. század, 6], 499–500). A felsorolás Bethlen Gábor és Károlyi Zsuzsanna, német fejedelmek, németországi hugenotta egyházak lelkészei, pataki és nagyszombati polgárok és peregrináló diákok nevét – összesen mintegy 70-et – tartalmazza, továbbá megnevez 12 németalföldi várost is, amelyek előljárói Szenci Molnár segítségére voltak. Az ilyen, szinte példátlan hazai és nemzetközi összefogás vagy akár naplókból, levéltári forrásokból is kiszűrt információk nem maradhatnak ki abból a végső nagy összefoglalásból, amely a hazai mecénatúra történetéről fog szólni. Ebbe az irányba a kezdő lépést Pesti Brigitta könyve már magas színvonalon megtette.

P. VÁSÁRHELYI JUDIT

Magyar könyvtártörténeti kronológia. 4. kötet, 2008–2010, Pótlások, javítások, 996–2007. Összeállította Gerő Gyula, A szerkesztésben közreműködött Rácz Ágnes, Bp., OSZK, 2014, 428 p.

Újabban egyre gyakrabban lehet hallani a levéltár, a múzeum, illetve a könyvtár együttes megnevezésére a közgyűjtemény helyett az angol „memory institutions” magyar megfelelőjeként a „memória-intézmények”, a „memória intézményei” vagy az „emlékezet intézményei” kifejezést. A hagyományos értelemben valóban mindhárom intézménynek alapvetően a közösségi emlékezet írott, tárgyi, illetve nyomtatott